

Yegana Baxış qız Əskərova
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

MƏKTƏBLİLƏRİN ŞƏXSİYYƏT KİMİ İNKİŞAFINDA AİLƏ VƏ MƏKTƏBİN PSIXOLOJİ TƏSİRİ

Елена Бахыш гызы Аскерова
доктор философии по психологии
преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ И ШКОЛЫ НА РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКА

Yegana Bakhtish Askarova
doctor of philosophy in psychology
teacher at Azerbaijan State Pedagogical University

THE IMPACT OF THE FAMILY AND THE SCHOOL PSYCHOLOGY ON THE DEVELOPMENT OF SCHOOLCHILDREN AS A GENDER

Xülasə. Müasir dövrdə yetişməkdə olan gənc nəslin hətərəfli inkişafı, onlarda lazımı bilik, bacarıq və vərdişlərin, yüksək mənavi keyfiyyətlərin təşəkkülü təlim-tərbiyə prosesi qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdən biridir. Cəmiyyət üçün gərəklili olan şəxsiyyətin yetişməsində ailə və məktəbin - valideyn və müəllimin rolu danılmazdır. Məhz ailə və məktəb birliyinin möhkəm olması şəxsiyyətin inkişafına əsaslı təsir göstərə bilər. Məqalədə bütün bu məsələlərə toxunulmuş, şəxsiyyətin inkişafında müəllim və valideyn rolu tutarı fikirlərlə şərh olunmuşdur.

Açar sözlər: şagird, müəllim, valideyn, cəmiyyət, şəxsiyyət, inkişaf, ailə, məktəb, tərbiyə

Резюме. Всестороннее развитие растущего поколения молодых людей в современную эпоху, формирование необходимых знаний, умений и навыков, развитие высоких моральных качеств - одна из важнейших задач, стоящих перед учебным процессом. Роль родителей и учителей в семье и в школе - не определена в культивировании потребностей личности в обществе. Именно семья и единство школы может оказать глубокое влияние на развитие личности. В статье основное внимание уделяется всем этим вопросам, роль учителя и родителя была последовательной в развитии личности

Ключевые слова: ученик, учитель, родитель, социум, личность, развитие, семья, школа, воспитание

Summary. Comprehensive development of young generation, which presently forms and development of knowledge, skills, habits and high moral qualities in them are the most important tasks for the educational process. The role of family and schools i.e. parents and teachers in the formation of persons needed for the society is undeniable.

Exactly strength of family and school union can substantially influence development of personality. All these issues were discussed in the article, and the role teachers and parents in the development of personality was commented with weighty thoughts.

Key words: pupil, teacher, parent, society, person, develop, family, school, upbringing

"Bəşər sivilizasiyasını ailəsiz və ailə həyat tərzi olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Ailə öz mövcudluğunda bütün ictimai hadisələrin xüsusiyyətlərini əks etdirir" (1, 400 s).

"Müasir Azərbaycan ailələrində uşaqlar gələcək həyatlarında əsas keyfiyyətlərdən biri olan ilkin əmək bacarıq və vərdişlərinə yiyələnirlər. İnsana

sevgi, hörmət və ətraf gözəlliklərlə uşaq ilk dəfə ailədə tanış olur" (1, s. 107).

İnsan dünyaya fərd kimi gəlir, lakin bir şəxsiyyət kimi özünün həyatı və fəaliyyəti prosesində uzun və mürəkkəb bir yol keçərək yetkinləşir. Şəxsiyyətin formalaşmasında ailə tərbiyəsinin böyük rolu vardır. Tərbiyə sayəsində uşağa yeni qabiliyyət və keyfiyyətlər yetişir, müəyyən xarakter yaranır və formalaşır. Uşaq təlim-tərbiyə vasitəsilə həqiqi olmağı öyrənir, geniş dünyagörüşünə sahib olur. Bir sözlə, uşaq tərbiyə prosesində formalaşır. Uşağın insanlıq dünyasına daxil olması ailədən başlayır. Ailə üzvləri, yaşlı adamlar uşağın tərbiyəsi ilə məşğul olur, ona qaşığı göstərirlər. Valideyn də, müəllim də uşağın uşaq şəxsiyyətinə böyük təsir göstərən şəxslərdir. Təlim-tərbiyə prosesi müəllim və valideynlərdən xüsusi sənətinə və işə bəladilə tələb edir. Övlad tərbiyəsinin ən vacib məsələlərdən biri olduğuna xüsusi fikir verən N. Tusi "Əxlaq-Nasiri" əsərində bu məsələyə ayrıca bir fəsil həsr etmişdir.

N. Tusi ailə başçısının sağlamlıq ailənin yaranıb qorunmasındakı rolunu xüsusi qiymətləndirir. O göstərir ki, ailə başçısı, birinci növbədə, evdəkilərin ümumi mənafeyinə riayət etməlidir. N. Tusi uşağın tərbiyasində ağıla, idrakla təsir edən başa salmaq yolunu əsas yol hesab edir və tərbiyədə aldadıq və ucuz üsulları əleyhinə çıxır. Uşaqlara qarşı həssas olmaq, onların kiçik hərəkətləri belə gözədən qaçırmamaq, vaxtında pis adət və hərəkətləri qarşısını almaq ən kiçik, yaxşı bir hərəkət baş verdikdə onu törətilməyə adətə çevirmək, onlarda əməksevərlik, düzlük, bilik və peşayə həvə yaratmaq, xeyirxahlıq, başqalarına kömək vərdişləri aşılamaq, tənbelliyə, yalan, böhtan, iftiraya, bədxahlıq etməyə, kədər və qımlara biganə qalmağa, xudpəşəndlik, öz həyinat qalmaq, nifrət hissi və s. öyrətmək uşaq tərbiyasinin əsası hesab edilir.

Uşaqlarda pis adətlərə, bəd əməllərə nifrət yaratmaq lazımdır. Uşaq inkişafının ilk anlarında çoxlu səhvlərə yol verər, qəbahətli iş görər, çox zaman yalançı, paxıl, oğru, xəbərçi, tərs və inadkar olar və başqalarını da zərərli və xoşagəlməz iş tutmağa vadar edir. Buna görə də N. Tusi uşağı kəspolikdən tərbiyə etməyə xüsusi fikir verməyi məsləhət görür.

Ailədə uşağın tərbiyəsi heç də həmişə müvəffəqiyyətə gətirir, çətinliklər qarşıya çıxır,

müəyyən səhvlərə yol verilir. Açılan səhər özü ilə bir ümid, fərəh, qaşığı gətirir. O, qapıları döyərək valideynləri, uşaqları səfərbərliyə alır, onları əmək fəaliyyətinə səsləyir. Açılan səhər ideal ailəyə sevinc, ümid gətirir, normal ailədə bu səhərdə hər kəs öz vəzifəsini yerinə yetirir, qalmaqallı ailələrdə isə səs-küy, əsəbilik, qışqırıq yaranır. Ailə tərbiyasindəki mühüm nöqsənlərdən biri uşaqların tərbiyasində vahidliyin olmamasıdır.

Ailə tərbiyasında ən qorxulu cəhət uşağın tərbiyasında laqeyd münasibətdir. Qapalıq, uşağı hər cür ünsiyyətdən, kollektivdən ayırmaq məktəbli şəxsiyyətinin formalaşmasına mənfəi təsir edir. Valideynlərin övladlarına na qədər çox inamı və etibarını varsa, bunun müqabilində daha yaxşı nəticə əldə edilə bilər. Tərbiyədə hədə-qorxu, cəza müsbət nəticə vermür, uşaqların ruhi aləmini zəhərləyir, onlarda yalançılıq, qorxaqlıq, iktidulülük kimi mənfəi keyfiyyətlər yaradır, onları iradəsizləşdirir.

Ailədə uşaqların tərbiyasinə fərdi yanaşmaq, onların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq vacibdir. Tərbiyə işində uşağın yaş və cinsinə də nəzərə almaq əsas amildir. Ailə həyatı şəxsiyyətin inkişafına bütövlükdə təsir göstərir, onun və hisslərinin inkişafında ananın roluna son dərəcə böyük əhəmiyyət verilir. Uşaq xarici aləmə bütün münasibətləri ana vasitəsilə müəyyənləşdirir. Uşağın işi necə görməsinə nəzarət olunmalı, ona sərbəstlik verilməlidir.

Məktəbdə tərbiyə - həyata hazır olan, hətərəfli inkişafa və bəddii zövqə malik gümrah, nikbin, sağlamlıq vətəndaşların yetişdirilməsinə xidmət edir. Uşaqların hər biri özünəməxsus fərdi xüsusiyyətlərə malikdir. Uşaq özlüyündə kəşf olunmamış dünyadır. Bu dünyaya bələd olmaq, onunla faydalı iş aparmaq üçün müəllim onun dərinlən öyrənməlidir. Hər bir uşağın öz təfəkkürü, hissləri, marağı və qabiliyyətləri, ideali, iradəsi və xarakter əlamətləri, temperamenti vardır. Bu xüsusiyyətləri nəzərə almaq vacibdir.

Ailə və məktəb uşaq şəxsiyyətinin inkişafına əsaslı təsir göstərir. "Məktəbə daxil olmağı uşağın ictimai həyatındakı vəziyyətini dəyişməklə bərabər, onun qarşısında tamamilə yeni bir aləm açır... Əlbəttə, bu münasibət heç asanlıqla formalaşmışdır... Bu vaxt müəllimin şəxsi münasibəsi çox mühüm tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edir, hətta şagirdlər ata-ananın dediklərindən müəllimin dediklərini üstün tutur" (2, s. 242).

Təhsilin ilk günlərində uşaq tamam yeni təsirə düşür və elə həmin andan müəlliminin səvəməyə başlayır. Və bu andan etibarən "müəllim tapırdı ki, ..." ifadələrini tez-tez eşitməli olur. Bu bir daha onu göstərir ki, məktəb yaşlı uşaq üçün müəllim avtoriteti böyük əhəmiyyətə kəsb edir. İlk gündən müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı anlaşma prosesi ehtiyatlı və dəqiq qurulmalıdır. Lakin müəllimlər müxtəlif xarakterli olduğundan kollektivdə bu münasibətlərin yaranması və şagirdlərin yaşınamə müxtəlif olur. Elə bu zaman həm məktəbdə, həm də ailədə müxtəlif problemlər yaranır.

Əlbəttə, valideynlərin böyük əksəriyyəti belə bir vəziyyətdə müəllimin və məktəbin tələblərinə düşüncə ilə yanaşmalı və uşaqlarını bu prosedura daxil etməlidirlər. Belə müəllim valideyn arasında ki münasibətlər zamanı ata, yaxud ana məktəbdə uşaqın sinfi oriyentasiyası, kollektiv və təhsilə münasibəti ilə maraqlanırlar. Bir çox hallarda isə valideyn məktəbə əlaqəsinə tamamilə zəifdir. Bunu isə vaxtın azlığı ilə əlaqələndirirlər. Bəzən isə: "Biz onun məktəbə verməmiş və sizə etibar etməmiş. Əgər nəso baş versə, bizi çağırın" kimi fikirlərə qarşılaşırlar. Bu halda valideynlər, gülsürsüz olaraq, uşaqların üzərində məsuliyyət yükünün azalmasını istəyirlər. Şagird 4-cü sinfə keçəndə qədər məktəb və müəllimlə münasibət yaratmağa tələsmirlər. Tərəflər arasında ki qarşılıqlı münasibətin zəif olduğunu hiss edən şagird valideynləri ilə qeyri-səmimiyyəti üstünlük verir.

V.O. Sumoxilinski deyirdi: "Uşağın mənəvi aləmini yalnız təlimə bağlamaq olmaz. əgər biz buna çalışsaq, uşağın həyatı düzəlməz olacaq. O, təkcə məktəbi deyil, hər şeydən əvvəl, çoxətərliliyə marağa və məqsədə malik olan insan olmalıdır". Bəzən sinifdəki müəllim-şagird münasibətlərinin pozulmasına müəllimin özünlə pis hiss etməsi, məişət problemləri, yuxusuzluq və s. səbəb olur. Belə halda müəllim bütün zəifliyi bir kənara qoyub daha tələblər və ciddi olmalıdır. O bu məharətini asta tədricən elə həyata keçirməlidir ki, özüncə qapanan və as-tagol uşaqları təlimdən uzaqlaşdırmaz. K.D. Uşinskiyin dili ilə desək, əsl tərbiyəçi bir tərəfdən məktəbə, digər tərəfdən isə həyat və elm arasında əlaqələndirici rolunu oynamaqlıdır.

Yeniyyətmlərə gəldikdə isə onlar valideynlərin məktəbə əlaqəsinə heç də cəhd göstərməzlər. Onlar belə hesab edirlər ki, yaranmış bütün problemləri özləri həll etməyə qadirdirlər.

Bu zaman: " Müəllimin vəzifəsi, hər şeydən əvvəl, həmin fərdiyyətin psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənməkə ona təsir yollarını axtarmaq, seçmək və tətbiq etməkdir" (3, 331 s). Lakin, yaxşı olardı ki, bu hallarda valideynlərdən ana məktəbə əlaqəni kəsməsin. Çünki belə vəziyyətdə yalnız ana başa düşür və onu təhsilə yönəldə bilər. Hər şeydən əvvəl, uşağın ailədə istənilən halda hər iki valideynlə sənimi münasibətini və ünsiyyətini olmalıdır ki, düşüdüğü gətirən vəziyyətlərdə ilk olaraq problemlərini valideynləri ilə bölüşməyə bağlı olsun.

Uşağın şəxsiyyət kimi formalaşması prosesində bir sıra qaçılmaz olan və ciddi diqqət tələb edən problemlər meydana çıxır. Şəxsiyyətin formalaşması üçün meydana çıxan həlledici məqamları yaşla bağlı çətinliklər adlandırlırlar ki, uşağın inkişafında özünlə daha çox 2-dən 4-ə, 7-dən 9-a, 13-dən 16 yaşa keçəncə bürzə verir. 2 yaşdan 4-5 yaşa keçid dövründə uşaq şəxsiyyətinə özünəməxsus tərslik meydana çıxır. 7-9 yaşlarında isə özünüqiyətməmələndirmənin ilk tədricədləri meydana çıxır. Keçid yaş dövrü isə xarakterin inkişafına yeni növ çətinliklər əlavə edir. Cinsi yetişkənliklə əlaqəli bəzi problemlərin meydana çıxması da bu yaş dövrünə təsadüf edir. Buraya məhəbbət, sədəqət, həyat, ölmə kimi məfhumlar da daxildir. " Müəllimlər yeniyyətmlərin cinsi tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Onlar ehtiyatla, səbirlə əks cinsə hörmət hissi tərbiyə etməlidirlər. burada ehtiyatsızlıq, bir söz əks cinsə ya marağı, yaxud da mənfə münasibəti artırma bilər" (4, 186s).

2-4 yaşlarında uşağın inkişafında ilk fizioloji böhran özünlə göstərir. Bu zaman vegetativ endokrinoloji inkişaf sahəsində bir sıra dəyişiklər baş verir. Belə ki, boyun artması, daxili orqanların böyüməsi və s. psixonevroloji sistemin inkişafında nəzərəcəpacaq dəyişiklər baş verir. Bu keçid yaş dövründə valideynlər başa düşməlidirlər ki, uşaqların əsəb xəstəliklərinə tutulma ehtimalı güclənir. Psixoloqların böyük əksəriyyəti belə bir fikri dəstəkləyirlər ki, uşaq şəxsiyyətinin fizioloji inkişafının lazımı mərhələsində "Mən" obrazını kəşf edir. Bu zaman uşaq üçün sehri bir "Mən" dünyası mövcud olmağa başlayır və o bunu mövcud əlamətlərlə nəzərə cəpdir. Belə halda uşaq şəxsiyyəti üçün istək birinci yerə durur, yeni hər işdə "mən özlüm", "mən istəyirəm", "mən edəcəm" ərköynlüyü nəzərə cəpdir.

Məktəb təliminə atılan addım uşaq şəxsiyyətinin inkişafında baş verən ən ciddi proseslərdən biridir. Bu zaman uşaq qayğısız uşaqçılıq illərindən məsuliyyətlə dolu olan yeni bir aləmə keçid alır. Aydınlıdır ki, uşaq həyatın yeni sınaqlarına artıq daxil olmalıdır. Burada uşaq ağıllıq lazımı inkişaf səviyyəsiylə yanaşı onun mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafı, daxili qaydaları da nəzərə alınır. "... şagirdlər gözəlyərlər ki, müəllim onlara yaxşı dərslər verir, yüksək qiymət versin, onların istəyini yerinə yetirsin və s." (5, s. 76). Uşaq üçün maraqlı olmayan bir kollektivdə artıq özü də bilmədən müəyyən sosial mövqə tutmağa və çalışmağa başlayır.

Yeniyyətə yaş dövrünə keçdikdə isə uşaq şəxsiyyətinin inkişafında kəskin dəyişikliklər nəzərə cəpdir. Bu zaman onlarda daha çox qəostiklik, müstəqil qərar qəbuluna və fəaliyyətə can alma, özünlə sərbəst etmə, tərslik və s. kimi xüsusiyyətlər üzə çıxır. "...yeniyyətmdə özünlə, öz şəxsi həyatına, şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinə maraqlı yaranıncə, özünləqiyətməmələndirmə tələbatı, özünlə başqaları ilə müqayisə etmək meyli xüsusi mənə kəsb edir. Bunun da nəticəsində yeniyyətə özü üçün öz "Mən"ini, bir növ, kəşf edir. Mənlilik şəhürunun formalaşmağa başlaması və inkişafı yeniyyətmin bütün psixi həyatına, onun təlim fəaliyyətinin xarakterinə, ətrafdakılarla münasibətinə, yaşlılarla, mənsüb olduğu kollektivin üzvləri ilə qarşılıqlı münasibətlərinə öz təsirini göstərir" (6, s. 58). Yeniyyətmlər əksər hallarda valideynlərinin onlara qarşı cəpimətlərini qəbul etməzlər. Bu yaşda onlarda şəxsiyyətin inkişafına əks təsir göstərən xarici amillərə, məsələn, spirtli içkilərə, markotiklərə və s. maraqlı artır. Yeniyyətmi bu cür əməllərdən cəkin-dirmək üçün valideynlərin onlarla söhbəti kifayət deyil. Çünki bu yaş dövründə yeniyyətmə özünlə müstəqil hesab etdiyi üçün bütün proseslərdən keçməyə hazırdır. Valideynlər uşaqla əlaqədar hər hansı problemə rast gəldikdə kömək üçün məktəbə, məktəb psixoloquna müraciət edirlər. Məktəb psixoloqu uşağın yaşadığı və tərbiyə aldığı ailə, həmin ailə üzvləri arasında ki qarşılıqlı münasibət və s. ilə də maraqlanmalıdır. Məktəbin, məktəb psixoloğunun vəzifəsi uşağı tərbiyə etmək, onda mövcud olan qüsurları aradan qaldırmaq, onun şəxsiyyətdəki mənsüb cəhətləri möhkəmləndirməkdir.

A.S. Makarenkonun sözləri ilə desək: "Tərbiyənin əsl məhiyyəti valideynin uşaqla birbaşa münasibətdəndən, onun hərəkətlərinə təsirindən deyil, ailə və şəxsi həyatın təşkilindən, uşaq dünyasının düzgün təşkil olunmasından ibarətdir".

Problem in aktuallığı. Gənc nəslin tərbiyəsi yaşadığı mühitə, ünsiyyətə olduğu insanlarla, təlim-tərbiyə aldığı pedaqoji kollektiv, ən vacibi isə böyütlük başa çatdığı ailəsi ilə sıx bağlıdır. Ailə - cəmiyyətin insani dəyərlərin qorunmasını, nəsilin mənəvi və tarixi varisiyyətini təmin edən əsas elementdir. Ölkənin inkişafı haqda fikir sərbəlləmək üçün cəmiyyətdə ailənin vəzifəsinə və dövlətin ailəyə münasibətinə nəzər salmaq lazımdır. Ailənin əmin-amanlığı ölkənin torağı və inkişafı meyanıdır. Ailənin səvənlər cəmiyyətinə də, vətəniyə də, xalqına da sevir. Ailəni də məktəb kimi qəbul etmək vacibdir, çünki burada uşaqlar ailə və cəmiyyət qarşısında ki vəzifələrinə öyrənilir.

Problem in yeniliyi. Şagird şəxsiyyətinin inkişafında ailə və məktəbin rolları və vəzifələri hərtərəfli təhlil edilmiş, yeni tərbiyə yolları aşırdırılmışdır. Problem in tətbiqi əhəmiyyəti. Məqalədə göstərilən məsələlər məktəblərdəki pedaqoji-psixoloji prosedura yeni forma və metodların tətbiqində, yeni optimal variantların ortaya qoyulmasında istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Çələbiyev N.Z. Ailə psixologiyası. Bakı: Mütərcim, 2015.
2. Qədirov Ə.Ə. Yaş psixologiyası Bakı: Maarif, 2002.
3. Əmrəhli L.S, Rzaeva N.T. Uşaq psixologiyası. Bakı, 2010.
4. Əliyev R.L. Tərbiyə psixologiyası. Bakı: Nurlan, 2006.
5. Həmzəyev M.Ə., Əmiraslanova S.F., Ünsiyyətin psixologiyası. Bakı: Nurlan, 2007.
6. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı: Qəpp-Poliqraf, 2003.

E-mail: asgarova_y@mail.ru

Rəyçilər: psix. u.fəls.dok. Ə.S. Qəzvinli
psix. u.fəls. dok. Ə.M.C. İsmaylova
Redaksiyaya daxil olub: 05.12.2018.